

ТЕОРЕТИЧНА СТИЛІСТИКА

Ангеліна Пономаренко

“ВЕЛИЧНИЙ ПАМ'ЯТНИК ВЕЛИКОМУ”: ШТРИХИ ДО ЛІНГВОШЕВЧЕНКІАНИ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Мовосвіт *poeta Maximus*, як назвав Максима Рильського наш сучасник (Панченко В. Максим Рильський, poeta Maximus // День. – 2005. – 11 лютого), упродовж багатьох десятиліть приваблює дослідників-лінгвістів. В останні роки він візуалізований і через призму своєрідного творчого і світоглядного конфлікту мистецьких і наукових поколінь – радянської, пострадянської епохи та початку ХХІ століття. Хоча непорушна «класичність» (у найширшому значенні) творчого доробку М. Т. Рильського підносить його над часом, проте лавиноподібна еволюція наукових парадигм і мистецьких візій нової доби спонукає і до нових теоретичних рефлексій над творами класика.

Не втрачає своєї актуальності мовознавча спадщина поета – роботи з теорії та практики художнього перекладу, лексикографії, історії української літературної мови, лінгвостилістики (див. праці І. Білодіда, Г. Колесника, С. Головащука, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Ставицької, Т. Беценко, М. Пелипаса, Н. Цівун та ін.). Максим Рильський – один із творців та член редколегій «Русско-украинского словаря» (1948 та 1968 років), «Українсько-російського словника» (1953-1963 рр.), «Словника української мови» (1970-1980 рр.). «Люба його серцю словникова справа», в якій перепліталась відповідальність ученого і творча наснага словотворця, водночас сприяла досягненню

діахронії мови. Важко не погодитись із його думкою: «... повний словник будь-якої мови – це ідеал, до якого можна лише прагнути і якого ніколи не можна досягти, бо кожен день і кожна година приносять людям нові поняття і нові для тих понять слова...» (Рильський М. Т. Ясна зброя: Статті. – К., 1971. – С. 87; далі – Ясна). Максим Тадейович не лишився осторонь і правописних проблем: брав участь у підготовці «Українського правопису» (редакції 1946 і 1960 рр.).

Окрема сторінка наукової спадщини академіка АН України – лінгвошевченкіана. Знаковою у біографії митця вважають публікацію у березневому номері «Літературної газети» 1935-го року. Це була стаття «Величний пам'ятник великому», приурочена до відкриття пам'ятника Т. Шевченку в Харкові. Відтоді Максим Рильський віддавав багато свого часу й зусиль справі ушанування Кобзаря і дослідженню його творчості. Останній рік життя Рильського – 1964 – став для нього наскрізно шевченківським: робота над удосконаленням російського видання «Кобзаря», вірш «Пророк зорі», останній прилюдний виступ на Шевченківській академічній сесії з доповіддю «Шевченкове нове слово», рецензія на монографію І. К. Білодіда «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови».

Багаторічне осягнення мовосвіту Тараса Шевченка, осмислення його ролі як основоположника української літературної мови дали підстави Рильському назвати Кобзаря поетом-новатором. До речі, цієї найвищої у його ієрархії оцінок удостоєні лише Т. Шевченко та П. Тичина. Максим Рильський істотно поглиблює наше розуміння місця Кобзаря в історії української літературної мови, оновленні та збагаченні її виражально-зображальних можливостей, відзначає неперевершене використання засобів звукопису, індивідуальних тропів і фігур, різних лексико-стилістичних розрядів, у побудові синтаксичних конструкцій, в особливостях віршування тощо (детально це досліджував Микола Пелипась, див. його дисертацію «Лінгвістична діяльність Максима Рильського» (2007)). Звичайно, у жорстких ідеологічних вимірах наукової парадигми середини ХХ ст. – 1952 рік – маємо сприймати й таку думку Максима Тадейовича: «Шевченко, який кількісно більше написав по-російськи, ніж по-українськи, і який був разом з тим

глибокосамобутнім національним українським поетом, виробив загартував свою естетику, свою поезику на творах Пушкіна, Гоголя... Основоположник української літератури, перший, хто підняв українську мову на височінь справжньої літературної мови, міг це зробити і зробив це саме завдяки глибокому і любовному знанню російської мови...» (Ясна, С. 44). Назвемо це даниною «радянськості». Окрема сторінка лінгвошевченкіани Рильського, на якій, попри всю її наукову вартісність, теж виразно позначилась «печать доби», – це художній переклад творів Кобзаря (див., скажімо, працю «Проблеми художнього перекладу» (1954 р.)).

Естетику Шевченкового слова поет не лише глибоко й досконало аналізував, а й органічно відчував: «Мова Шевченка і Лесі Українки має свій запах, свій колорит і що секрет того запаху й колориту полягає передовсім у синтаксі, у своєрідному комбінуванні, розкладі, керуванні, погодженні слів» (Ясна, С. 22). Не лишаються поза увагою авторські новотвори («недвиг серцем» у Шевченка (Ясна, С. 36)).

Привертає увагу лінгвошевченкознавців і «Відзив про книгу П. П. Плюща «Нариси з історії української літературної мови», в якому Максим Тадейович зазначає: «...основоположником сучасної мови української літератури він, також у згоді з загальною думкою, вважає Шевченка... Тонким і влучним здається мені зауваження П. П. Плюща, що, хоч роль Шевченка в становленні сучасної української літературної мови цілком подібна до такої ж ролі Пушкіна в становленні мови російської, у Пушкіна був набагато краще підготовлений попередниками ґрунт, ніж у Шевченка» (Там само. – С. 105), «На тему «Шевченко і Пушкін» сказано й написано ще далеко не все» (Там само. – С. 218). Цей відгук у рукописі не датований, він був підготований як виступ офіційного опонента на захисті докторської дисертації П. П. Плюща (1959 р.).

Названа вище рецензія на працю І. К. Білодіда також приваблює глибиною, об'єктивністю, тому не втрачає своєї актуальності для істориків мовознавства. 1964-го року письменник дискутує з автором монографії «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови» (звичайно, в канонізованих тогочасною ідеологією межах) про суб'єктивізм Шевченка у відповідь

на спробу схематизувати образ народного поета, який нібито «не спотворював суб'єктивними домішками народних дум і почуттів» (на підтвердження зв'язку Кобзаря з народною творчістю І. К. Білодід процитував відомі слова М. Горького). Поет-академік підкреслює: «Та й не може бути великого творця без свого особистого, індивідуального, суб'єктивного бачення світу!», «іще Франко звернув увагу на яскраву суб'єктивність Шевченкових творів» (Там само. – С. 90). Рецензент акцентує увагу на особливо цікавих, на його думку, міркуваннях автора монографії «про зв'язок Шевченкової мови з українською мовою старокнижною», про «велику заслугу приєднання життєздатних елементів старокнижної української літературної мови – до нової» (Там само. – С. 90).

Набагато складнішою тепер видається Рильському і проблема «Шевченко і російська мова», а тому розглядати її варто різноаспектно, враховуючи суб'єктивні й об'єктивні чинники («жорстоку й послідовну русифікацію українського населення», як наслідок – функціональну неповноту української прозової й публіцистичної мови, інші мотиви «тимчасового переходу українського поета на російську мову»): «Справа стояла, я сказав би, зовсім не так ідилічно, як це малює І. К. Білодід» (Там само. – С. 91). Рецензент монографії наголошує, що це «тема для окремої серйозної розмови, в якій мав би місце і порівняльний аналіз творів Шевченка, писаних по-українськи і по-російськи» (Там само. – С. 91).

Суголосними часові були думки Івана Костьовича із рецензованої монографії щодо того, що «Шевченко знав красу і мови рідної з дитинства української, і мови російської, яка стала йому другою рідною», і Максима Тадейовича, який підкреслював певну залежність творчого ставання Кобзаря від російської мови і літератури (стаття «У братерській співдружності» (1952 р.)). Прикметно, що в наукових студіях останніх років життя роета Maximus візуалізуються елементи не «беззастережно радянської» рецепції і мовних явищ, і праць у галузі лінгвістики. До речі, в рецензії «Мова нашої прози» (1955 р.) на іншу роботу академіка Білодіда М. Рильський, певно, одним із перших пропонує свою дефініцію поняття *лінгвостилістика*: «це та частина лінгвістичної науки, що має на меті вивчення

стилістичних, а ширше беручи, ідейно-естетичних особливостей літератури чи творчості окремих письменників з мовознавчої точки зору» (Там само. – С. 57). У цій самій статті він розгортає думку про завдання у галузі лінгвостилістики.

Дослідників лінгвошевченкіани Максима Рильського приваблює використання у його поетичній творчості епіграфів – засобу «введення в тему вірша якогось компонента з проекцією на попередній соціальний чи культурно-мистецький факт, досвід: одночасно це також і лексико-фразеологічний, і інтонаційний, взагалі стилістичний ключ» (І. К. Білодід). Йдеться про епіграфи з творів Шевченка: «І дебр – пустиня неполита», «Врага не буде супостата», «І що снилось – говорилось» тощо, яких, зокрема Н. М. Цівун, нараховують 15. За кількісними ознаками дослідниця фіксує в Максима Рильського вісімнадцять віршів, повністю присвячених Кобзареві та його творам – поезії «Пророк зорі» (1964), «Зустріч у Нижньому» (1949), «Великі друзі» (1952), «Вечірня зоря» (1941), «Статуя Сатурна в Літньому саду» (1957), «Пам'яті Шевченка» (1923), «Він наш» (1938), «Вінок безсмертя» (1939), «Він у Києві» (1961), «Легенда віків» (1961) та ін.; близько 30 згадок про Т. Шевченка в поемах, циклах, віршах (Цівун Н. М. Поетична та наукова шевченкіана Максима Рильського // Література та культура Полісся. Сер. : Філологічні науки. – 2014. – Вип. 75. – С. 254-259 // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ltkpfil_2014_75_29.pdf).

До речі, саме до Шевченкових текстів як до взірцевих з позицій нормування мови апелює Рильський у виступах-статтях з культуромовної проблематики. Наприклад, щодо наголошування слів («Суща біда у нас із наголосами» (Ясна, С. 65-66)): *ра́зом* «у Шевченка: *Ра́зом повставали, / Коней посіддали*»; *Польща* («і у Шевченка скрізь – Польща»), умотивованого вживання архаїзмів («у знаменитих рядках Шевченка...: *Радуїся, ниво неполитая! / Радуїся, земле неповитая / Квітчастим знаком. Розпустись / Рожевим криницею процвіти*). Архаїзми чи старослов'янізми *знак* і *крин* тут цілком на місці» (Там само. – С. 34)). Подеколи дослідник і дискутує з Кобзарем: «Сміятися над ким» теж звило собі тепленьке кубельце в нашій письменстві, і хоча тут хтось міг би послатись на приклад Шевченка («а над нею, молодую, поганець сміється»), але

ж уся мовна і літературна практика промовляють за конструкцію «сміятися з кого» (Там само. – С. 21).

Зацікавлює й мова лінгвошевченкіани поета Maximus. З одного боку, їй притаманні ознаки наукового стилю (чіткість, логічність викладу, вживання відповідної термінології, композиційна стрункність тощо), а з другого – афористичність, вкраплення поетичних образів, емоційних відступів, роздумів, риторичних звертань і питань. Дослідники звертають увагу на оригінальний синтаксис наукових (і науково-популярних) праць поета. Це закономірно, адже Максим Тадейович вважав, що «синтакса – душа мови. Про це ніби зовсім забули. Мислять здебільшого в російських синтаксичних схемах...» (Ясна, С. 8). Зробимо припущення, що поет намагався не прагматизувати синтаксис своїх наукових текстів (чи навіть мінімалізувати нормативну варіантність, що притаманно деяким працям класицистів), хоча й виступав проти «заштукованості», «нестримної потреби говорити неясно», а був прихильником природного мововияву автора з індивідуалізованим слововживанням, конструкціями, усталеністю висловів у межах, визначених науковим каноном («Поет любить слово. Але він – не слуга слова, він – його володар» (Ясна, С. 33). Звичайно, в цьому аспекті треба брати до уваги і часовий вимір мовної норми. Ретроспективна візія ще більше вияскравлює своєрідний внутрішньотекстовий діалог Рильського-академіка і Рильського-поета у його наукових статтях. Потреба в довірливій розмові з читачем, внутрішня діалогічність, яка надає емоційного й інтелектуального багатства художньому тексту, – це одна зі спільних рис поезії Рильського і Шевченка, що варта окремої наукової розвідки. Цю виразну потребу в діалозі з реципієнтом не можемо не помітити і в працях з культури мови (див., наприклад «Про мову», «Розмова про мову», «Слово – наша зброя», «3 гадок про мову» тощо). «Культурозаступник» (за висловом Л. Новиченка) Максим Рильський, якому випало творити за часів Радянського Союзу, зумів, хоча з цим не всі погодяться, певною мірою зберегти свою інтелектуальну внутрішню «нерадянськість». Радянська «нерадянськість» Рильського пройшла свою еволюцію і знайшла вияв не лише в його творчості, а й у лінгвошевченкіані, мову якої ще належить переосмислити сучасним дослідникам.

У Рильського були свої виміри осягнення Шевченка: вимір поетичного мовосвіту, наукової аналітики, перекладацької майстерності, відповідальності митця і відданості справі вшанування генія свого народу. Чи вдавалося йому в усьому і завжди бути послідовним? Напевне, ні. Але справжнім – так.

Галина Сюта

ЦИТАТА В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ: “ЧУЖЕ ВИСЛОВЛЕННЯ” І НЕ ТІЛЬКИ

Увага до лінгвокогнітивної природи цитування, специфіки вживання цитат у різних функціонально-стильових сферах, зокрема й у поетичній мові, зумовила закономірне розширення кола теоретичних і практичних аспектів дослідження в цій царині. Одним із таких є питання формату цитати: обмежується цей феномен лише одиницями лексико-фразеологічного рівня чи охоплює значно ширше коло мовних явищ?

Уперше новітній і актуальний для лінгвоаналізу художнього тексту *рівневий підхід* до типологізації цитат запропоновано в монографії Н. А. Кузьміної «Інтертекст та його роль у процесах еволюції поетичної мови» (Екатеринбург, 1999; далі – Кузьміна). Дослідниця доводить, що ускладненість сучасного художнього мовомислення, його максимальна відкритість на універсум національної і світової культури, а також зростання інтелектуального рівня автора й читача і прямо, й опосередковано спричинилися до того, що в ролі цитати може бути актуалізований елемент *будь-якого мовного рівня* віршового твору – не тільки традиційно лексико-фразеологічного, а й фоностилістичного, словотвірного, синтаксичного тощо. Такий підхід дає підстави виокремити, крім лексичних (цитата-слово, цитата-висловлення), також цитати *фоностилістичні* (цитата-розмір, цитата-рима, цитатні звукові ряди), *словотвірні* (цитати – індивідуально-авторські неолексеми), *структурні*. Для українських поетичних текстів актуальні усі відзначені рівневі різновиди цитат.

Якщо сприймання слів, висловлень як форм входження «чужого» слова в авторський текст – площина відносної